

Ключевые слова: места несвободы, органы предварительного расследования, задержания, органы внутренних дел, полиция.

Summary

Scrypa E. Criminal procedural regulation place of captivity: national and international experience.

The article investigates the issue of criminal procedure regulation of the functioning place of captivity. Abstract legal mechanisms to ensure respect for the right to the protection of persons. The comparative analysis of legal regulation of activity of unfreedom places in Ukraine and other countries' experiences.

Key words: place of captivity, bodies of preliminary investigation, arrest, law-enforcement bodies, the police.

УДК 343.232 / 343.213.1 (447)

I. В. ЧЕРНИЧЕНКО

Ірина Василівна Черниченко, кандидат юридичних наук, викладач ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ В УКРАЇНІ

Пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу є виконання третього Копенгагенського та Мадридського критерію, тобто адаптація національного законодавства *acquis communautaire* (з фр. – «добробок спільноти», правова система ЄС)¹. Одним із напрямів адаптації є гуманізація кримінальної відповідальності. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України), норми якого визначають проступок і злочин видами кримінального правопорушення, питання впровадження інституту кримінальних проступків набуло неабиякої актуальності. Тим більше, що у розділі Х «Прикінцеві положення» Кодексу зазначається про необхідність прийняття Закону України про кримінальні проступки². Проте уже чотири роки КПК України залишається єдиним чинним законодавчим актом, у якому містяться положення стосовно нової категорії.

Вчені присвячують свої праці питанням поняття кримінального проступку, його ознакам, співвідношенню зі злочином та адміністративним правопорушенням тощо. Зокрема, зазначену проблематику досліджували М. М. Дмитрук, Н. Ф. Кузнецова, Н. М. Мирошніченко, В. О. Навроцький, А. С. Політова, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, Г. В. Федотова, П. Л. Фріс та інші. Дискусії у сучасній кримінально-правовій доктрині щодо доцільності запровадження кримінальних проступків втрачають свою актуальність з огляду на обраний законодавчий курс. Нагальне питання постає в розробленні та реалізації ефективного механізму впровадження цього інституту в національне законодавство. Саме тому **метою статті** є дослідження нормативного закріплення кримінального проступку шляхом аналізу і порівняння концептуальних положень законопроектів.

Даний правовий інститут не є новим для вітчизняного та зарубіжного законодавства про кримінальну відповідальність. Наприклад, в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. діяння класифікувалися за критерієм суспільної небезпеки та залежно від об'єкта посягання на злочини і проступки. У разі посягання на недоторканність прав Влади Верховної та установлені нею права і безпеки суспільства або приватних осіб такі дії кваліфікувалися як злочинні. За їх вчинення передбачалися кримінальні покарання. Порушення правил, встановлених для охорони визначених законами прав, громадської або особистої безпеки визнавалося проступком і каралося виправними покараннями³.

У Кримінальному уложенні Російської імперії 1903 р. залежно від виду покарання злочинні діяння поділялися на три групи: 1) тяжкі злочини, за вчинення яких передбачалися смертна кара, каторга, заслання; 2) злочини – ув'язнення у виправному домі, фортеці, тюрмі; 3) проступки, що каралися арештом або грошовим штрафом⁴.

У законодавстві країн колишнього СРСР проступки як самостійний інститут кримінального права не виділявся. Хоча на рівні теоретичних розробок думка щодо доцільності виокремлення цієї категорії висловлювалась, наприклад, М. Д. Шаргородським. Специфіка полягала в альтернативній відповідальності: покарання державним судом або заходи громадського впливу, що мали застосовуватись мировим судом⁵.

У період дії Кримінального Кодексу 1960 р. був підготовлений і згодом підданий критиці проект Кодексу про кримінальні проступки (1973 р.). Однак Н. А. Кузнецова запропонувала декриміналізувати малозначні злочини, не виділяючи їх в окремий кодекс. Ця позиція частково знайшла своє відображення у кримінальному законодавстві, а в 1977 р. було введено адміністративну відповідальність за діяння, що не становлять великої суспільної небезпеки⁶.

У незалежній Україні питання запровадження проступку вперше було поставлено у Концепції реформування кримінальної юстиції України від 8 квітня 2008 року. У ній пропонується певну частину злочинів трансформувати у кримінальні (підсудні) проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із

позбавленням волі, замінивши їх штрафними санкціями. Концепцією не визначено чіткі критерії, за якими має формуватись коло кримінальних проступків, але зазначено, що ними мають стати: а) окремі діяння, що за Кримінальним Кодексом України (далі – КК України) належать до злочинів невеликої тяжкості й будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (дрібно хуліганство, дрібно викрадення чужого майна тощо)⁷.

У подальшому Кабінетом Міністрів України було затверджено «План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України», який передбачав розробку проекту Кодексу України про кримінальні проступки та Закону про внесення змін до КК України щодо розмежування правопорушень, залежно від ступеня суспільної небезпеки⁸.

28 лютого 2012 р. групою народних депутатів було подано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків», яким передбачено поширення дії загальних положень КК України на всі види кримінальних правопорушень. Кримінальним проступком пропонувалося вважати діяння, за яке передбачено покарання у виді громадських робіт, або інше, більш м'яке, покарання, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян⁹.

Альтернативним проектом від 3 березня 2012 р., який був поданий народним депутатом В. Д. Швецем, регламентовано поділ Особливої частини КК України на дві книги. Кримінальним проступком називалося передбачене Книгою 2 («Про кримінальні проступки», що охоплює 14 розділів) Особливої частини Карного кодексу суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального проступку¹⁰.

Як бачимо, підходи до визначення нової категорії, викладені у законопроектах, суттєво відрізняються. При цьому в документі від 28 лютого 2012 р. не виокремлено критеріїв розмежування проступку зі злочином і відсутня стаття про класифікацію злочинів, а у законопроекті від 3 березня 2012 р. класифікація злочинів залишається незмінною.

Водночас запропоновані новели не було узгоджено з Конституцією України. У п. 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону держави відображено поділ правопорушень на види, відповідно до якого виокремлено злочини, адміністративні та дисциплінарні правопорушення. Вказівка на кримінальне правопорушення або проступок відсутня.

Враховуючи недоліки, обидва проекти були відкликані.

Важливим поштовхом для запровадження кримінальних проступків стало прийняття 13 квітня 2012 р. КПК України, яким передбачено особливості їх досудового розслідування і судового провадження. Вже через місяць Президентом України була утворена робоча група у складі 42 осіб з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків. І хоча її членами В. Я. Тацієм, М. І. Хавронюком, В. О. Навроцьким, П. С. Берзіним опубліковано низку наукових статей, що висвітлювали ознаки, місце, концептуальну модель нового інституту, після трьох років існування вказаної робочої групи її ліквідовано.

У проекті Закону України від 12 грудня 2012 р.¹¹, який на даний час повернуто Президентом України, пропонувалося привести термінологію, яка використовується у законодавчих актах, у відповідність до понятійного апарату КПК України. Для досягнення вказаної мети передбачалося внести певні зміни та доповнення до Кримінального, Кримінально-виконавчого, Господарського процесуального, Цивільного процесуального, Митного кодексів України та Кодексу адміністративного судочинства України, а також окремих законів. Але запропоновані зміни мали суто технічний характер і були фрагментарними, адже передбачали просто заміну слова «злочин» на «кримінальне правопорушення».

Черговим кроком став проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 8 січня 2013 р.¹², положення якого теж викликають зауваження. Проаналізувавши запропоновані визначення «кримінального проступку» та «злочину» доходимо висновку, що єдиною відмінністю є вказівка на Книгу 1 «Про злочини» та Книгу 2 «Про кримінальні проступки» Особливої частини КК України. Деякі норми суперечать усталеним положенням національної кримінально-правової доктрини. Насамперед це стосується такого правового наслідку, як судимість, що відрізняє кримінальну від інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної тощо). Зі змісту ст.ст. 88–91 проекту випливає, що набрання законної сили обвинувальним вироком у справі про кримінальний проступок не тягне за собою визнання засудженої особи такою, що має судимість. Тоді який сенс у притягненні особи саме до кримінальної відповідальності, адже види, розміри та наслідки покарань, передбачені за проступки, майже нічим не відрізняються від адміністративних стягнень, передбачених КУпАП? Не зрозуміло також, чи створює множинність вчинення злочину і проступку та яким чином визначати розмір остаточного покарання. Наприклад, особа спочатку вчиняє крадіжку (ч. 1 ст. 185 законопроекту, злочин), а потім – дрібно викрадення чужого майна (ст. 481, проступок)¹³.

Альтернативним проектом від 8 січня 2013 р. був проект від 17 жовтня 2013 р.¹⁴, зареєстрований у ВРУ за поданням народного депутата В. С. Малишева і на даний час відкликаний. Аналіз вказаних документів свідчить про те, що їх основні положення є майже ідентичними. Однакові й недоліки, які вже були описані вище.

Черговою спробою вирішити проблему встановлення відповідальності за проступок став проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» від 16 квітня 2014 року¹⁵. В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький та

А. О. Байда надали ґрунтовний критичний аналіз документу, адже ним пропонується внести до Загальної та Особливої частин КК України низку змін на 160 сторінках. Суттєві заперечення викликала побудова санкцій у законопроекті, де, на відміну від сучасного підходу національного законодавства, запропоновано у цілому ряді випадків визначати лише ступені видів покарань, а не конкретні їх межі. Це безпідставно ускладнить роботу суду і може призвести до численних помилок¹⁶.

Особливу частину КК України поділено на дві книги. До Книги 2 «Кримінальні проступки» пропонується включити 173 статті. Із них 91 склад проступків є адміністративними проступками, передбаченими КУпАП і Митним кодексом України, та 100 простих складів проступків, які за чинним КК України є злочинами невеликої тяжкості¹⁷.

Аналізований проект Закону України є більш досконалим порівняно з іншими, оскільки проведено систематизацію понять, що вживаються в тексті чинного КК України, запропоновано правила кримінально-правової кваліфікації, однак цей документ також було відкликано.

Наразі найбільш обговорюваним є доопрацьований законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 19 травня 2015 року¹⁸. Системний аналіз його положень свідчить, що анонсованої мети в частині реалізації державної політики стосовно гуманізації кримінальної відповідальності, наслідком якої стане суттєве зменшення чисельності судимих осіб і осіб, які позбавлятимуться волі, не буде досягнуто. Навпаки, кримінально-правова репресія буде поширена на діяння, які сьогодні є адміністративними правопорушеннями.

Головне науково-експертне управління апарату ВРУ зазначає, що передбачені у редакції проекту кримінальні проступки, зважаючи на вид та розмір санкцій за їх вчинення, є злочинами невеликої тяжкості. До того ж чіткого розмежування проступків та злочинів у Загальній частині КК не проведено, а дефініції цих двох категорій є майже ідентичними. Критику викликають і норми щодо визначення видів кримінального покарання. Адже нелогічною є залежність розміру штрафу від розміру мінімальної заробітної плати або прожиткового мінімуму, які кожного року визначаються Законом України «Про державний бюджет України». Ці суми змінюються незалежно від завдань кримінального права, що із часом призводить до того, що розмір штрафу не відповідає ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. Авторами проекту з метою усунення цієї проблеми запропоновано ще більш складну систему встановлення штрафу – в розмірі, кратному кількості штрафних ставок¹⁹.

Залишається незрозумілою і градація на ступені від I до III таких видів покарання, як громадські, виправні роботи, службові обмеження та арешт. Підхід суперечить загальній ідеї розмежування кримінального проступку та злочину. З огляду на те, що покарання можна застосовувати виключно за вчинення злочину, логічним було б за кримінальний проступок передбачити інший вид кримінально-правового впливу (наприклад, «стягнення»)²⁰.

На підставі викладеного доходимо висновку, що розробники КПК України створили передумови для реалізації європейських принципів та подальшої гуманізації кримінальної відповідальності. Однак на даний час Кодекс залишається єдиним чинним нормативно-правовим актом, який регламентує інститут кримінальних проступків. Проаналізовані законопроекти потребували доопрацювання, адже їх зміст не відповідав Основному Закону та принципам кримінально-правової доктрини. П'ять із них були відкликані, один повернуто з підписом Президента України, і тільки доопрацьований проект від 3 червня 2015 р. очікує розгляду.

Суперечливість і недосконалість нормативних актів негативно впливає на процес реалізації прав і виконання обов'язків суб'єктами кримінально-правових відносин. А тому текст законопроекту стосовно проступків необхідно узгодити з Конституцією України, чітко визначити поняття, суб'єкта кримінального проступку, виокремити критерії відмежування від злочину та адміністративного правопорушення, передбачити систему покарань чи стягнень, загальні засади їх призначення, установити, чи існуватиме повторність злочинів і кримінальних проступків та її правові наслідки тощо.

¹ Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Затв. Законом України від 18 березня 2004 р. №1629-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. із змін. і доп. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных от 15 августа 1845 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xixvek.ru/material/item/f00/s00/z0000003/st070.shtml>

⁴ Новое уголовное уложение. Утв. 22 марта 1903 г., С.-Петербург, Издание Каменноостровского Юридического Книжного Магазина В. П. Анисимова. – 1903. – 249 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://vk.com/doc54366131_327310335?hash=4fc9996e44289b48ca&dl... – С. 11.

⁵ Шаргородский М. Д. Вопросы общего учения о наказании в теории советского права на современном этапе / М. Д. Шаргородский : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1145410>

⁶ Мирошниченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України / Н. А. Мирошниченко // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 331–332.

⁷ Концепція реформування кримінальної юстиції України. Затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>

⁸ План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України. Затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 1153-р : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-p>

⁹ Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 28 лютого 2012 р. № 10126 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42706

¹⁰ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 3 березня 2012 р. № 10146 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42733

¹¹ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» від 12 грудня 2012 р. № 0894 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45166

¹² Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 8 січня 2013 р. № 1202 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45306

¹³ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» (нова редакція) від 20 лютого 2013 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45306

¹⁴ Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 17 жовтня 2013 р. № 3438 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48706

¹⁵ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» від 16 квітня 2014 р. № 4712 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664

¹⁶ Тацій В. Я. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, А. О. Байда // Вісник Асоціації кримінального права України : електронне наукове видання. – 2014. – Вип. 1 (2). – С. 312–330 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_21.pdf – С. 322.

¹⁷ Дмитрук М. М. Кримінальний проступок : аналіз деяких законодавчих ініціатив / М. М. Дмитрук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 2 (5). – С. 91.

¹⁸ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 19 травня 2015 р. № 2897 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214

¹⁹ Висновок Головного науково-експертного управління апарату ВРУ на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 16 лютого 2016 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214

²⁰ Татаров О. Кримінальні проступки : бути чи не бути // Закон і бізнес. – 2016. – 14–20 травня : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/123569kriminalni_prostupki_buti_chi_ne_buti.html

Резюме

Черниченко І. В. Впровадження інституту кримінальних проступків в Україні.

Запровадження кримінальних проступків в Україні зумовлено одним із напрямів кримінально-правової політики держави, який полягає у гуманізації кримінальної відповідальності. У статті здійснено аналіз та порівняння законодавчих пропозицій щодо необхідності поділу кримінального правопорушення на види та закріплення інституту кримінального проступку в національному законодавстві.

Ключові слова: гуманізація кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, адміністративне правопорушення.

Резюме

Черниченко І. В. Внедрение института уголовных проступков в Украине.

Введение уголовных проступков в Украине обусловлено одним из направлений уголовно-правовой политики государства, которое заключается в гуманизации уголовной ответственности. В статье осуществлен анализ и сравнение законодательных предложений о необходимости разделения уголовного правонарушения на виды и закрепления института уголовного проступка в национальном законодательстве.

Ключевые слова: гуманизация уголовной ответственности, уголовное преступление, уголовный проступок, преступление, административное правонарушение.

Summary

Chernichenko I. Introduction of misdemeanors in Ukraine.

The introduction of misdemeanors in Ukraine predetermined by one of the directions of criminal law policy – criminal liability humanization. The analysis and comparison of legislative proposals for the criminal offense classification and implementation of misdemeanors into national legislation have been given in the article.

Key words: criminal liability humanization, criminal offenses, misdemeanor, crime, administrative offenses.